

ŠTÍTY
MOTIVY ATTIKOVÉ
ČESKÉ RENAISSANCI

SROVNÁVACÍ STUDIE ARCHITEKTONICKÁ.

NAPSAL

ARCH. ANTONÍN BALŠÁNEK.

II. NEZMĚNĚNÉ VYDÁNÍ
REDAKČÍ ARCH. DR. ALOISE ČENSKÉHO.
S 201 PŮVODNÍM VYOBRAZENÍM.

V PRAZE 1929.

NÁKLadem ČESKÉ MATICE TECHNICKÉ
S PODPOROU RADY HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

SUK Olomouc

2650217568

I 79.763

a) 52/35

Úvodní slovo k II. vydání.

Více jak čtvrt století uplynulo od I. vydání Balšánkova spisu „Štít y a motivy atikové v české renaissanci“. Mnoho se změnilo za tu dobu v názorech na současnou architektonickou tvorbu, jak ji měl na mysli autor spisu. Autor sám dlouho již nedlí mezi námi, a dodnes zůstala nepovšimnuta jeho výzva v úvodním slově tlumočená, aby jiné, povolanější síly dokončili dílo jím započaté, o němž předpokládal, že se na jeho základě bude naše domácí architektura budovati a vyvíjeti dále v duchu našem vlastním za novými cíly a novými cestami. Tím méně splnily se Balšánkovy tužby a naděje, v tehdejších i dnešním příválu internacionalismu jistě oprávněné, aby tato práce vykonala „své poslání v našem dorostu, jemuž připadne úloha, budovati novou Prahu a zachovati její historický ráz“, a přispěla tak k znovuzrození české renaissance, tak slibně započatému Wiehlem, Vejrychem, Koulou, Zeyerem a jinými.

Přes to dílo, které vzešlo z revoluční snahy, z odporu proti cizí, zejména vídeňské secesi, hrozící tehdy „záplavou mladému osení české architektury“, zachycuje systematicky tolik našich rázovitých, historicky i umělecky cenných památek, z nichž mnohé jsou dnes již zbourány, že mu nelze upřít velikou cenu kulturní a vědeckou ani dnes, kdy naše architektonická tvorba sleduje po většině cíle mezinárodní architektury konstruktivní.

Výbor České matice technické, uvědomuje si tento význam literárních děl předčasně zesnulého architekta Antonína Balšánka, který později byl povolán za profesora architektury na českém vysokém učení technickém v Praze, a jeho úsilí o správné hodnocení domácí architektury a o šíření znalosti našich uměleckých, stavitelských památek, rozhodl se uspořádati II. vydání jeho spisů „Štít y a motivy atikové v české renaissanci“ a „Architektura střech doby barokové“, dnes již úplně rozebraných. Snahy výboru v tomto směru našly vzácné pochopení také u rady hlavního města Prahy, která na nové vydání obou Balšánkových spisů poskytla větší peněžitou podporu.

A tak přikročuje výbor České matice technické nejdříve k II. vydání první jmenované srovnávací architektonické studie a domnívá se, že i v dnešní realistické době, tak chudé na kritická díla podobného druhu, najdou se nicméně přemnozí jednotlivci i mezi mladou naší generací, kteří dovedou oceniti tuto Balšánkovu práci, i opravdovost a nadšení, které se v ní projevují. Je určena hlavně pro ty, kdož se chtějí blíže seznámiti s tímto obdobím české architektury, které je zajímavé i tím, že úzce souvisí se soudobým vývojem architektury v jiných slovanských zemích, tedy s vývojem slovanské architektury vůbec.

Tolik pokládal jsem za nutné pověděti k II. vydání tohoto Balšánkova spisu, jehož redakci mne pověřil výbor České matice technické. Obsah spisu zůstává celkem nezměněn až na menší úpravy v textu po stránce formální a jazykové.

V Praze, dne 1. června 1929.

Arch. Dr. Alois Čenský.

Préface à la IIe Edition.

Plus d'un quart de siècle s'est écoulé depuis qu'a paru la première édition de l'œuvre de Balšánek: „*Les pignons et les motifs attiques dans la renaissance tchèque*“. Bien de choses ont changé depuis cette époque en ce qui concerne les créations de l'architecture contemporaine qui avaient été entrevues par l'auteur de cette œuvre. Il est mort depuis longtemps et jusqu'à ce jour le cri d'appel qui retentit dans son livre était resté sans écho. Cet appel s'adressait aux autres écrivains plus instruits que lui les conjurant de parachever l'œuvre qu'il avait commencée et qu'il supposait pouvoir servir de base à l'édification de notre architecture actuelle, espérant que cette architecture ferait de plus en plus des progrès dans le style et l'esprit de notre pays pour atteindre de nouveaux buts en suivant de nouvelles voies.

Mais parmi les désirs et les espérances de Balšánek, bien peu ont été réalisés dans cette époque ou dans la précédente bien qu'ils eussent du voir le jour dans ce temps d'internationalisme. Ces désirs et ces espérances étaient que cette œuvre eût de l'influence sur la jeune génération à laquelle il appartiendra d'édifier la nouvelle ville de Prague et de lui conserver son caractère historique tout en concourant au renouveau de la renaissance tchèque si bien commencée par Wiehl, Vejrych, Koula, Zeyer et tant d'autres.

Malgré tout, cette œuvre, provoquée par la tendance révolutionnaire, par l'opposition contre la secession étrangère surtout viennoise, menaçant alors d'inonder les semences de l'architecture tchèque, embrasse systématiquement tant de nos monuments caractéristiques ayant une valeur artistique et historique bien que beaucoup d'entre eux soient aujourd'hui déjà démolis, qu'on ne peut pas lui dénier sa grande valeur scientifique attestée, même aujourd'hui, où notre architecture poursuit la plus part du temps le but de l'architecture constructive internationale.

Le comité de la Fédération de l'alliance technique tchèque („Česká Matice technická“), se rendant compte de l'importance des œuvres littéraires de l'architecte A. Balšánek (mort prématurément, et qui avait été professeur à l'École Polytechnique tchèque à Prague) et son effort pour apprécier à sa juste valeur l'architecture de notre pays et faire connaître

SLOVUTNÝM MISTRŮM.

PANU ARCH. JANU KOULOVÍ,
ŘÁDNÉMU PROFESORU PŘI ČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLE TECHNICKÉ V PRAZE,

A

PANU ANTONÍNU WIEHLOVI,
ARCHITEKTU A STAVEBNÍMU RADOVI V PRAZE,

KTERÍ MAJÍ ZÁSLUHU,
ŽE OŽIVILI TRADICE PAMÁTEK DOMÁCÍCH VE VÝTVORECH VLASTNÍCH,
RAZÍCE TAK CESTU SVÉRÁZNÉMU SLOHU DOMÁCÍMU, ONEN JAKOŽTO UČITEL
A UMĚLEC VÝTVARNÝ, TENTO JAKOŽTO ARCHITEKT VÝKONNÝ,

SKROVNÝ POKUS TENTO PŘIPISUJE

ANT. BALŠÁNEK.

Slovo úvodem.

Studie tato jest pouhým úlomkem. Sbíraje po léta materiál ke studiu domácích památek, choval jsem myšlenku, že bude možno za součinnosti některých kolegů v povolání vydati jakousi nauku o formách renaissance, tak jak vykvetla na naší české půdě s tím zbarvením lokálním, který tvoří její ráz, značně odchylný od soudobých slohů v Německu, Holandsku a Francii.

Dnes vidím arci, že myšlenku tuto, vnuknutou nadšením mládí, nelze uskutečniti, že ruce mé jsou slabé na takové velké dílo; přináším tedy místo bohaté žně pouze hrst klasů, nasbíraných cestou ve volné chvíli a zůstávají vykonání zamýšleného díla silám povolanejším.

Zdálo by se, že i tento úlomek přichází dnes pozdě, kdy tak zv. moderna, zejména vídeňská, hrozí záplavou mladému osení české architektury, kterou vypěstili naši domácí učitelé. Nedotknu se dále poměrů těchto, které jistě nesvědčí o pevnosti naší národní povahy; budoucnost rozhodne.

Vytýká se pěstitelům t. zv. české renaissance, že lpí na určitých motivech, které se opakují do omrzení. Výtka tato jest do jisté míry oprávněna, a jest velmi litovati, že ti, kdož šli po cestě Wiehlem zahájené, skutečně sledovali jediný směr, nevyhledávajíce jiných obzorů a jiných působišť. Není to výtka zahanbující.

Má-li umělecké tvoření nabývati hloubky a šířky, musí se opírat o jistý fond, bohatství a rozmanitost forem, jinak vznikne jednotvárnost, suchopár, v kterém i dobré símě zajde. Není to vinou tvořících architektů, že tohoto fondu nebylo; nemáme děl o památkách domácích, studia konají se jen v nejbližším okolí, čímž se vysvětlí do jisté míry dnešní poměry v české architektuře. To bylo i pohnutkou, že jsem se odhodlal, vydati tuto studii, mnohým snad pozdě, jiným právě včas.

Štít jest tak význačnou známkou naší domácí renaissance a v malebnosti naší Prahy tak důležitým činitelem, opravňující naději, že studie tato vykoná své poslání v našem dorostu, jemuž připadne úloha, budovati novou Prahu a zachovati její historický ráz. Nepodávám jen snůšku mo-

odchylný
V62

cesty
renaissance

malebnost

tivů, kterých možno tolikrát a tolikrát užítí, nýbrž podávám přehledný obraz toho, co se u nás vytvořilo. Naším úkolem jest na tomto základě budovati dále.

Příklady v této sbírce obsažené jsou vzaty z památek v Čechách; bylo by ovšem třeba rozšířiti studium toto na Moravu i na Slezsko, dále pak i na Lužici a pruské Slezsko, které v dobách těch ještě patřily ke koruně české, a kde jest zajisté mnoho příbuzného, co s dobrým svědomím považovati můžeme za své; to však budiž zůstaveno pracovníkům pozdějším.

Kresby tuto obsažené nejsou podány ani „secesionisticky“ ani „moderně“; mnohdy jsou to prosté črty „à la minute,“ zachycující jen schema. Kde k tomu bylo času, jsou kresby více propracovány. Snaživ se, býti pokud možno úplným, pojal jsem do sbírky leccos důležitého pro archeologa, co však jako umělec byl bych pominul; odůvodňuji to tím, že za 50 let z bude z památek těchto velice málo

Fotografii a starých kreseb užil jsem po většině při památkách, jichž už není, což vždy uvedeno pod čarou.

Pokud jde o seřadění předmětů, přišel jsem po zralé úvaze k tomu, že nejvhodnější bude seřadění analytické, t. j. podle společných známek; to také nejlépe vyhovuje záměru této práce jakožto architektonické studie.

Seřadění chronologické nebylo možno z nedostatku přesných údajů, a seřadění geografickému vadilo, že typy štítů nejsou u nás omezeny podle měst neb krajů, nýbrž jsou promíchány. Proto jsem se pokusil o to, roztríditi látku podle známek slohových, podřídív zájem historický.

Přeji si, aby práce tato vykonala své poslání zejména u mladší generace. Těm, kdo pro běžnou tvorbu v denním zápasu hledají vzorů, budiž spolehlivým rádčem; těm pak, kdo tvůrčí silou dařeni, povolání jsou vtisknouti současné tvorbě svůj ráz, ukazujž, kterak v duchu našem vlastním za novými cíli, novými cestami jíti možno!

V Praze, dne 1. února 1902.

Antonín Balšánek.

Přípomenují. S povděkem přijmu upozornění na nedostatky a možné doplňky.

I. Úvod.

Štít je forma tektonická, z konstrukce odvozená. Počíná typem nejjednodušším, klasickým tympanonem, monumentálním svými liniemi, tvořícím hrdé čelo antických chrámů; jednoduchá silueta jeho jest v architektuře řecké a římské motivem nejvznešenějším a nejvelebnějším. Týž význam má tympanon středověký vedle motivu věže, a to v době romantické i gotické. Stejný princip, jako při chrámech antických, vidíme i při gotických katedrálách: štít jakožto ukončení střechy, zde ovšem ostroúhlý, oživený ozdobou figurální aneb architektonicko-ornamentální.

Sloh byzancký přinesl nový element: štít z motivů půlkruhových kombinovaný, fantasticky pro nejbohatší výzdobu určený (chrám sv. Marka v Benátkách). Motiv tento, zprvu jen chrámový, přenesl se i na architekturu světskou, dům měšťanský, na němž došel štít v době gotické i renaissanční největšího rozšíření a vyvinutí.

Určitě stanoviti dobu, kdy se po prvé štít u nás vyskytl, sotva je možno; nechybíme však, řekneme-li, že tu byl již v dobách nejstarších jako součást nejpodstatnější, ve formě ovšem primitivní. O důkazech netřeba se rozepisovati: drsné klíma donutilo naše praotce, aby dřevěné srubové stavby své opatrovali střechami, a tím byl dán vznik štítu.

Jako jinde i tu přenesla se forma zprvu dřevěná na stavby zděné, počala se zdokonalovati, nabývati poměrů a vyzdobovati různým způsobem.

Důležitosti nemalé a svého největšího vývoje nabyla pak zakládáním měst.

II. Ráz měst středověkých a renaissančních.

Města středověká, podle určitého plánu zakládána, mívají tyto známky společné, poměrům terénu přizpůsobené: opevnění hradbami, vedení ulic podle hlavních směrů a seskupení domů podle náměstí. Města na rovině založená, s náměstím pravidelným, uzavřeným, jsou i u nás typická: Plzeň, Budějovice, Litoměřice, Nové Město n. M., Jičín, Trutnov a j.

Náměstí bylo místem nejvýznamnějším a zpravidla tržištěm; tu stávala radnice, chrám a domy čelných zámožných měšťanů.

Aby se místo dané náměstím, pokud možno, využilo, byly stavěny domy úzké a hluboké; bývaly tu též domy nejvyšší a štíty jejich, podle sklonu střechy upravené, obráceny do náměstí. Ráz jejich byl různý, podle zámožnosti majetníka a podle látky stavební. Z počátku byly zřizovány ovšem jen stavby dřevěné, srubové a hrázděné, a teprve později zděné; kryt střech nebyl nespalný, neboť převládal šindel.

Venkov kráčel za Prahou; i tu vznikají domy zděné, kamennými zvané. V Litoměřicích teprve r. 1541 usnesla se rada, aby štíty domovní nerobily se nadále ze dřeva, nýbrž z cihel; je prý v tom lepší bezpečnost, zvláště strany příhody ohně, tudíž také pro citlivost a ozdobu města, když cihelní štítové se dělají a proto slibuje ouřad všem sousedům, kteří pro nedostatek a nedůležitost statku svého nemohou takové stavení konati, že jim na pomoc polovici cihel z obecné cihelny dají*).

Pochopitelno, že při tomto způsobu stavění, kde domy byly odděleny od sebe pouze střešními žlaby, bylo veliké nebezpečí požárů, zejména byly-li střechy šindelové. Požáry bývaly a jsou dosud tam, kde způsob středověký se udržel, tak zhoubné, že celé město neb osada jim padá za oběť; proto často spatřujeme mezi domy uličky, uzavřené vrátky, jež bránily rozšiřování požáru, ale obyčejně bývaly skladištěm nečistoty a zdrojem svárů mezi sousedy. Nebylo-li uličky, byl mezi střechami jediný žlab na společných pozednicích, a k nejstarším smlouvám i hádkám sousedským náležejí smlouvy a hádky o žlaby; když žlab zanesl se sněhem,

*) Winter, Kulturní obraz českých měst I., str. 351.

byla hádka, kdo má jej vykliditi a čistiti; když žlab uhnul, byla hádka, kdo má platiti na kladení, uvlečení a způsobení nového a kolik.

Žlaby vyčnívaly do náměstí neb ulic, a voda z nich padala volně;

Obr. 1 — Praha — Staroměstské nám. — Východní a jižní fronta.

teprve později sváděna troubami dolů, kde při chodníku vytékala. Výtoky žlabové byly mnohdy umělecky řešeny; na př. chrliče, tepané z měděného plechu, na pražském Belvederu a v Lounech na domě č. 57.

Obr. 2 — Praha — Staroměstské nám. s vyústěním Melantrichovy ulice.

Ráz středověkých náměstí se téměř nikde nezachoval neporušený, poněvadž domy sešly věkem, a při obnovách neb přestavbách byly stavěny střechy jinak, totiž s okapem na náměstí nebo ulici; tím ovšem vzalo za své

typické štítování, ustupující modernímu rázu, horizontálám střech, které se jeví v své nejohybnější formě jako zubování říms s nestejnými výškami. S tím vzala za své i svrchovaná malebnost našich náměstí, o níž dnes již stěží sobě dovedeme učinit představu.

Tak za našich dnů zmizel ráz velkého Staroměstského náměstí na severním průčelí, kdežto strana jižní posud ráz svůj uchovala, bohužel ne nadlouho (obr. 1 a 2).

Na českém venkově najdeme spíše ještě zbytky rázu našich starých náměstí, ač i zde nové stavby téměř v každém případě jej porušují.

Obr. 3 — Pardubice — Náměstí.

Pardubice snad nejvíce zachovaly malebnost svého náměstí, ač i nová radnice, třeba krásná, svým měřítkem harmonii obrysů porušila (obr. 3).

V Plzni je udrženo dosud mnoho starých domů a přestavby dosti šťastně starému rázu se přizpůsobují. Nejcelistvěji zachovala se severní strana náměstí (obr. 4) a východní (obr. 5*).

Táborské náměstí, plné zajímavých motivů, porušeno jest všední stavbou spořitelny**); totéž vidíme v Prachaticích.

Jest želiti, že nedoceňujeme náležitě své krásné památky, dopouštějíc v sousedství jejich nové stavby nejbanálnějšího rázu.

Jak malebný celek dovede vytvořiti element štítu, třeba všední a mnohokrát se opakující, je patrné v Telči na Moravě.

*) Podle fotografií Č. Hrbka v Plzni.

***) Průčelí její bylo poznamenáno a přizpůsobeno okolí po r. 1910. Pozn. red.

Obr. 4 — Plzeň — Severní strana náměstí.

Obr. 5 — Plzeň — Východní strana náměstí.

Na Sadelerově velkém pohledu na Prahu vidíme zcela dobře malebné štítování náměstí Malostranského, ulice Mostecké, velkého náměstí Staroměstského, Václavského a Karlova.

Pozdější rytiny zachovaly nám rovněž mnoho, čeho dnes již není. Sbirka pohledů pražských v museu hlavního města Prahy chová v tom směru materiál velice cenný.

Pro panoramatické pohledy našich měst mělo štítování vedle hradeb, bran a věží důležitost nemalou. Dnes arci po většině bývalá nádhera zmizela až na malé zbytky, ale ze starých rytin utvoříme si o ní zcela jasný pojem.

Na prvním místě jmenuji opět Sadelerův pohled na Prahu z r. 1606, dále pak Willenbergovy pohledy na města česká r. 1602, vydané v krásné publikaci Dr. Ant. Podlahy*). Z této sbírky připomínáme zejména pohledy na Kutnou Horu, Hradec Králové, Pardubice, Mladou Boleslav, Žatec, Plzeň, Horažďovice, Budějovice a Klatovy.

Ve všech těchto případech vidíme, jak se těšilo neobyčejné oblíbenosti štítování domu u našich předků, a jak svrchované malebná musila naše města býti.

Příčinu rychlého mizení této malebné krásy musíme hledati ve zhoubných požárech; ponich staví se již jinak: okap překládá se na ulici neb na náměstí, stavějí se požární štíty, a tak dospíváme k pohledům dnešním.

Náměstí pozbyla své typické ozdoby, ač dispozice pudorysná, ba i procházející podlouhí se udržují (Kolín, Nové Město n. M., Žatec, Jičín, Trutnov, Hostinné a j.).

III. Historický přehled.

Pohlédneme trochu do historie. Z gotické doby zachovalo se nám několik krásných, typických štítů.

Tak v Praze: Zubovitý štít staronové synagogy v rezném (neomítaném) zdívu, stavěné v letech 1338—1350*), a stupňovitý štít týnské fary, dnes ovšem v zlém stavu. Štíty bývalé novoměstské radnice**) byly snad renaissanční ve formách, ale jinak vyvinuty zcela v duchu gotiky, se strmým sklonem a vnitřním dělením, připomínajícím živě štítování na jiné památce naší, radnici ve Vratislavi***), kterou musíme čítati mezi nejkrásnější své památky z doby vladislavské (z r. 1470).

Štíty na radnici staroměstské jsou z doby novější.

V Kutné Hoře zachoval se skvostný štít kamenného domu s bohatou figurální a ornamentální ozdobou†).

V Táboře jest několik krásných štítů gotických: trojí zubovitý štít na radnici, bohatě článkované štíty na domě č. 22 vedle radnice (obr. 6) a na domě Ctiborově (obr. 7).

V Chelbu pamatují se na náměstí na cihelný zubovitý štít s plochou článkovanou podobně jako u kostela sv. Apolináře v Praze.

Největšího rozkvětu doznalo však štítování u nás za renaissance. Kdy počalo, nelze s určitostí stanoviti.

Na štítu domu „U konička“ v Třeboni, jenž se svými třemi patry, cimbuřím, s věžičkami a střílnami zcela náleží ještě gotice, jest letopočet 1544 (poslední dům na obr. 8).

Z nejranějších štítů letopočtem opatřených, jest štít nad vladislavským sálem z r. 1546††), jenž však jest zcela zazděn v půdě kostela u Věch svatých; formami sice nevyniká, za to však honosí se krásnou ozdobou sgrafii-

*) J. Neuwirth, Prag. Berühmte Kuntsstätten. Nr. 8. Str. 50.

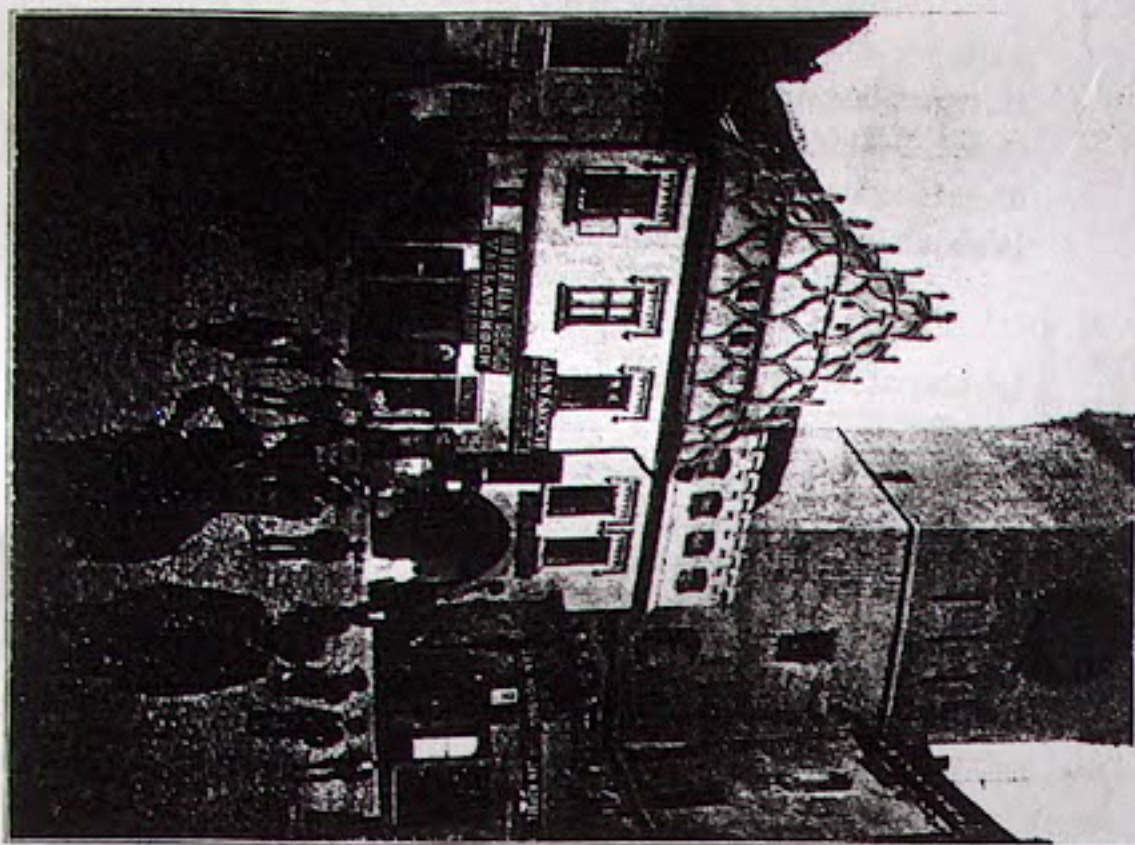
**) Viz obr. 189 a 190.

***) H. Lutsch a O. F. Probst „Breslau's Malerische Architekturen.“

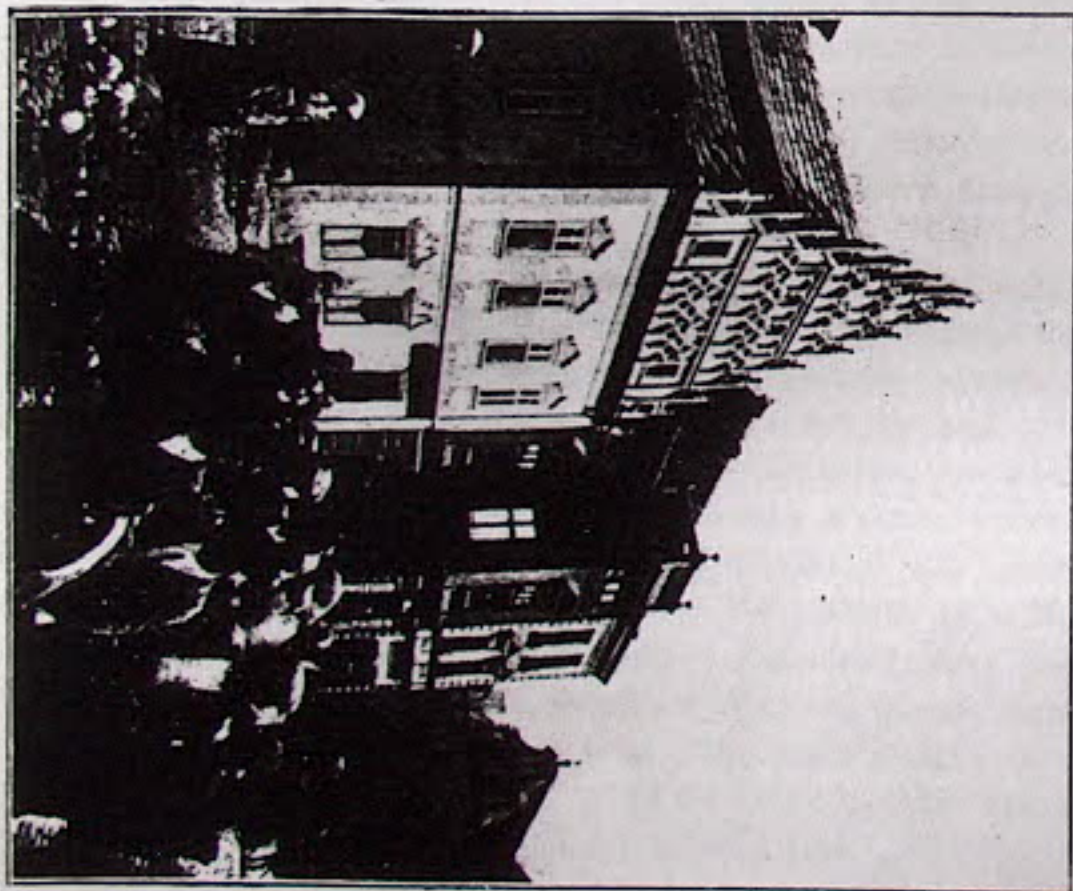
†) Tou dobou se obnovuje.

††) Za seznání jeho děkuji laskavosti pp. konservátora Heraina a stavitele Šafaříka, který mne provedl po půdě kostela u Věch svatých a poskytl potřebné vysvětlivky.

*) Jana Willenbergra Pohledy na města, hrady a památné stavby král. Českého z počátku XVII. stol. Vydávají: Dr. Ant. Podlaha a Dr. J. Zahradník. V Praze 1900.

Obr. 6 — Tábor — Štít na domě č. 22.

Obr. 7 — Tábor — Ciborinův dům.

ovou, bez pigmentu, velmi jemně pracovanou. (Dílo Pavla Stelly, který po požáru hradu r. 1541 řídil obnovovací práce?).

Období 1550—1600 jest plno rozkvětu; jest to doba vlašského vlivu, a to stavbami tvořenými buď přímo Vlchy nebo domácími mistry pod vlivem vlašským.

Přiliv vlašských mistrů počíná za Ferdinanda I. a trvá až do války třicetileté; v době barokové, která přišla potom, opakuje se tentýž úkaz v míře nezmenšené.

Že naše památky, klima, kultura a j. měly na vlašské mistry značný vliv, jest nepopíratelné; z toho vzájemného křížení kultur vyvinula se ve vlasti naší, právě tak jako v Němcích, Francii, Belgii, Nizozemí a Polsku, rázovitá odruda slohu renaissančního, která sice má společné známky

Obr. 8 — Treboň — Náměstí.

slohu prvotního i odrud v zemích jmenovaných, ale přece jest tak osobitá a vlastní, že ji smíme nazývati renaissancí českou.

Jistou čistotu a nezkaženost forem mají naše památky společně s památkami bavorskými (Trausnitz) a polskými; vliv vlašský jest tu přímější.

Není úkolem této stati vypočítavati jména jednotlivých mistrů italských, přišlých k nám nejvíce z Lombardie a Benátska; jsou to vesměs mistři druhého řádu. Koho zprávy toho druhu zajímají, nalezne v spise Z. Wintra*) zajímavé dokumenty.

Jak jinak ani býti nemůže, byla to vedle Prahy hlavně větší města venkovská, která vábila cizí mistry, aby se tam usazovali: Plzeň, Pardubice, Jindřichův Hradec, Krumlov a j.

*) Z. Winter: Kulturní obraz českých měst, str. 358—366.

